

احسان معرفی در اندیشه سهرابی

مجید ابوالقاسم زاده

مجمع عالی حکمت اسلامی

فهرست مطالب

۱۱	سخن ناشر
۱۳	پیش‌گفتار

فصل اول: مفاهیم

۱۹	اخلاق
۱۹	معنای لغوی
۲۰	معنای اصطلاحی
۲۲	علم اخلاق
۲۵	فلسفه اخلاق
۳۳	معرفت‌شناسی
۳۴	معرفت‌شناسی اخلاق
۳۵	تعریف برخی دیگر از مفاهیم مؤثر در بحث
۳۵	تعریف و اقسام بدیهی
۴۵	نظریه مطابقت و مبنای
۵۳	تعریف و اقسام مشهورات
۶۱	واقع‌گرایی اخلاقی
۶۷	خلاصه فصل

فصل دوم: معرفت‌شناسی مفاهیم اخلاقی

۷۳	تعریف و اقسام مفاهیم اخلاقی
۸۷	دیدگاه‌ها درباره وجود بدیهی یا عدم آن در اخلاق
۸۸	دیدگاه اول: بدهت مفاهیم اخلاقی
۹۱	دیدگاه دوم: عدم بدهت مفاهیم اخلاقی
۹۵	خلاصه فصل

فصل سوم: منابع و راه‌های شناخت قضایای اخلاقی

۹۹	تعریف منابع و راه‌های شناخت
۱۰۴	حس / احساس
۱۱۲	عقل / استدلال
۱۱۵	دیدگاه‌های حکما
۱۱۵	دیدگاه اول: وحدت عقل و تعدد مدرکات آن
۱۱۸	دیدگاه دوم: عقل مدرک کلیات و عقل مدرک جزئیات
۱۲۳	دیدگاه سوم: عقل مدرک و عقل محرک
۱۲۵	بررسی دیدگاه‌ها: ادراک کلیات از سوی عقل؛ اعم از امور کلی نظری و عملی
۱۲۷	قلب / شهود
۱۳۰	فطرت
۱۳۴	وجدان
۱۳۹	خلاصه فصل

فصل چهارم: عقلی‌بودن قضایای اخلاقی

۱۴۳	تاریخچه و محل نزاع مسئله حسن و قبح
۱۵۰	لوازم عقلی بودن قضایای اخلاقی
۱۵۱	واقع‌نمایی قضایای اخلاقی
۱۵۳	یقینی بودن قضایای اخلاقی
۱۵۴	بدهت قضایای اخلاقی
۱۵۵	صدق و کذب‌پذیری قضایای اخلاقی

۱۵۶	برهان‌پذیری قضایای اخلاقی
۱۵۶	رابطه ارزش با واقعیت یا استنتاج باید از هست
۱۵۷	حصرگرایی اخلاقی
۱۵۷	اطلاق قضایای اخلاقی
۱۵۸	حل تعارضات اخلاقی با حکم عقل
۱۵۹	ادله عقلی بودن قضایای اخلاقی
۱۶۰	دلیل اول: امکان معرفت به قضایای اخلاقی
۱۶۴	اشکال اول: متعلق بودن افعال حسن و قبیح به امر و نهی الهی
۱۶۴	پاسخ: مغالطه تغییر تعریف
۱۶۵	اشکال دوم: عقلی نبودن حسن و قبیح به معنای مدح و ذم
۱۶۶	پاسخ: مغالطه تفکیک معانی
۱۶۹	اشکال سوم: عدم عناد حقیقی میان عقل و شرع
۱۷۰	پاسخ: وجود عناد حقیقی میان عقل و غیر عقل
۱۷۱	دلیل دوم: یقینی بودن قضایای اخلاقی
۱۷۲	اشکال اول: برهانی نبودن قضایای اخلاقی
۱۷۲	پاسخ: عدم استلزام میان بدیهی نبودن و مشهوری بودن
۱۷۳	اشکال دوم: حفظ نظام اجتماعی منشأ حکم عقلا
۱۷۳	پاسخ: مغالطه تفکیک معانی و ابتدای حکم عقلا بر واقع
۱۷۴	دلیل سوم: بداهت قضایای اخلاقی
۱۸۳	اشکال: تفاوت قضایای حسن و قبیح با قضایای بدیهی
۱۸۵	پاسخ اول: تفاوت ماهوی میان مدرکات عقل نظری با مدرکات عقل عملی
۱۸۶	پاسخ دوم: مراتب داشتن بداهت تصورات منشأ اختلاف بداهت تصدیقات
۱۸۸	پاسخ سوم: مراتب داشتن قضایا در بداهت
۱۸۹	پاسخ برگزیده: وجود ملاک بداهت در قضایای بدیهی حسن و قبیح
۱۹۳	خلاصه فصل

فصل پنجم: عقلانی بودن قضایای اخلاقی

۱۹۷	مقدمه
۱۹۹	دیدگاه‌های حکما

۱۹۹	فازابی
۲۰۰	ابن سینا
۲۰۳	محقق طوسی
۲۰۶	محقق لاهیجی
۲۰۷	محقق اصفهانی
۲۲۴	بررسی دیدگاه‌ها: یقینی و مشهوری بودن برخی قضایای اخلاقی
۲۲۸	خلاصه فصل

فصل ششم: بداهت قضایای اخلاقی

۲۳۱	مقدمه
۲۳۲	دیدگاه‌های حکما
۲۳۴	حکیم لاهیجی و حکمای پیش از او
۲۳۸	آیت‌الله شهید صدر
۲۴۰	استاد شهید مطهری
۲۴۵	دکتر مهدی حائری
۲۵۱	آیت‌الله جوادی آملی
۲۷۰	آیت‌الله سبحانی
۲۷۵	آیت‌الله مصباح یزدی
۲۷۸	اشکال‌هایی بر بداهت قضایای اخلاقی
۲۷۸	اشکال اول: نیازمندی تعیین مصادیق عدل و ظلم به برهان
۲۸۲	پاسخ: وجدانی بودن برخی مصادیق عدل و ظلم
۲۸۶	اشکال دوم: ابتدای قضایای اخلاقی بر بدیهیات حکمت نظری
۲۸۷	پاسخ: بداهت برخی مدرکات عقل عملی
۲۹۴	خلاصه فصل

فصل هفتم: اطلاق قضایای اخلاقی

۲۹۹	تعریف مطلق‌گرایی و نسبی‌گرایی در اخلاق
۳۰۳	دیدگاه‌های حکما

۳۰۶	نسبی گرایی اخلاقی
۳۰۶	بررسی: وابسته نبودن حسن و قبح افعال به امر و نهی الهی
۳۱۱	مطلق گرایی اخلاقی
۳۱۱	مصلحت و مفسده عمومی
۳۱۲	تفکیک من علوی از من سفلی
۳۱۲	ضرورت بالقیاس میان فعل و کمال مطلوب
۳۱۳	بدهات قضایای اخلاقی
۳۱۳	اعتبارات یا نیازهای عمومی
۳۱۵	اشکال‌هایی بر اطلاق قضایای اخلاقی
۳۱۶	اشکال اول: عروض عناوین متضاد بر یک فعل
۳۱۸	پاسخ اول: ترجیح اهم بر مهم (ترجیح احسن بر حسن و قبیح بر اقیح)
۳۲۱	پاسخ دوم: اقتضایی بودن حسن و قبح برخی افعال (تبدیل قبح برخی افعال به حُسن و بالعکس)
۳۳۰	اشکال دوم: شخصی بودن احکام وجدان
۳۳۱	پاسخ: عدم استلزام میان شخصی بودن و اختصاصی بودن
۳۴۲	خلاصه فصل

۳۴۵ خاتمه

۳۶۵	ضمیمه: معانی «ذاتی» در حسن و قبح ذاتی
۳۶۷	مقدمه
۳۶۹	شبه ذاتی باب ایساغوجی در برابر ذاتی باب ایساغوجی
۳۷۴	ذاتی باب برهان
۳۷۸	شبه ذاتی باب برهان
۳۸۴	حمل ذاتی اولی در برابر حمل شایع صناعی
۳۸۵	ذاتی به معنای عقلی در برابر شرعی
۳۸۶	ذاتی به معنای واقعی در برابر اعتباری
۳۹۶	ذاتی به معنای علی در برابر اقتضایی
۴۰۰	ذاتی به معنای استقلالی در برابر غیر

۴۰۱ رابطه معانی ذاتی با یکدیگر

۴۰۴ جمع‌بندی و ارزیابی نهایی از معانی ذاتی

نمایه‌ها

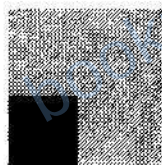
۴۱۱ مقدمه

۴۱۳ نمایه آیات

۴۱۵ نمایه اعلام

۴۱۹ نمایه موضوعی

۴۲۷ کتابنامه



سخن ناشر

در عصر تحولات بزرگ علمی و تلاش برای دست یافتن به یافته‌های جدید دانشی، حکمت اسلامی ظرفیت بسیار فراوان و کم‌نظیری دارد که در صورت شناسایی، تبیین و معرفی می‌تواند جلوه‌های شگرفی از علوم را در فراروی علاقه‌مندان و مشتاقان علم و دانش قرار دهد و عطش علم پژوهان را با معرفت زلال و ناب سیراب سازد.

کتاب حاضر با عنوان معرفت‌شناسی اخلاق در اندیشه اسلامی به قلم سرور ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مجید ابوالقاسم‌زاده می‌باشد که پس از تأیید شورای کتاب مجمع عالی حکمت اسلامی از سوی انتشارات حکمت اسلامی تنظیم، طبع و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت.

معرفت‌شناسی اخلاق، نوعی معرفت‌شناسی مقید و یا مضاف است که با نگاهی بیرونی و با روش عقلی، به تحلیل و بررسی معرفت‌های حاصل از مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی می‌پردازد و به پرسش‌هایی همچون: منابع و راه‌های شناخت مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی کدامند؟ آیا گزاره‌های اخلاقی واقع‌نما و قابل صدق و کذب‌اند؟ چگونه می‌توان گزاره‌های اخلاقی را توجیه و صدق‌شان را اثبات کرد؟

گزاره‌های اخلاقی مطلق است یا نسبی؟ اساساً، حُسن و قبح افعال شرعی است یا عقلی؟ مشهوری است یا یقینی؟ نظری است یا بدیهی؟ و... پاسخ می‌دهد.

کتاب معرفت‌شناسی اخلاق در اندیشه اسلامی پس از تحلیل و بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره این مسائل، دیدگاه برگزیده را به صورت مستدل و متقن مطرح می‌نماید و به اشکالات آن پاسخ لازم می‌دهد.

حمد و سپاس بیکران به درگاه خدای منان تقدیم می‌داریم و از همه اساتید و عزیزانی که در آماده‌سازی این اثر همت نمودند؛ بویژه نویسندگان و ارزیابان محترم، اعضای بزرگوار شورای کتاب مجمع عالی حکمت اسلامی حضرات آقایان حجج اسلام والمسلمین آقایان حمید پارسانیا، عزالدین رضائزاد، حسن رمضانی، علی عباسی، نجف لک‌زایی، محمد فنایی اشکوری و حسن معلمی و نیز آقایان مرتضی محمدی استانی، حسین وکیلی، محمود سوری، حسن محسنی و عباس پریمی که نسبت به پیگیری امور انتشارات، آماده‌سازی، نمایه‌سازی، ویرایش، صفحه‌آرایی، چاپ، نشر و بازاریابی کتاب حاضر مساعدت نمودند، تقدیر و تشکر نمایم.

امیدوارم به لطف خدای منان و عنایات اهل بیت عصمت و طهارت : بتوانیم در مسیر احیاء، معرفی و تبیین ظرفیت‌های حکمت اسلامی گام‌های مؤثر و مفیدی برداریم. انتشارات حکمت اسلامی همواره بهره‌مندی از دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات خیرخواهانه و عالمانه اساتید، علاقه‌مندان و حکمت‌پژوهان را افتخار خود می‌داند.

محمدباقر خراسانی

مدیر مسئول انتشارات حکمت اسلامی

پیش گفتار

اهمیت علم اخلاق بر کسی پوشیده نیست. این علم برای هدایت انسان به کمال نهایی، اولاً رفتارهای خوب و بد را که انجام یا ترک آنها لازم است، تعیین می‌کند و ثانیاً ارزش صفات درونی و نفسانی را - که با رفتارها و کارهای اختیاری تأثیر متقابل دارد و نیز حقیقت وجود انسان را تشکیل می‌دهد - معین می‌سازد. ازاین‌رو، هم عالمان اخلاق و هم رهبران دینی همواره کوشیده‌اند از طریق آن، انسان‌ها را به هدف اصلی زندگی و کمال و سعادت حقیقی رهنمون سازند.

اما باید توجه داشت که بدون پرداختن به مباحث فلسفه اخلاق، که به مبانی علم اخلاق و مبادی تصویری و تصدیقی آن می‌پردازد، منطقاً نمی‌توان از مباحث علم اخلاق بحث کرد. فلسفه اخلاق به‌ویژه از نظر معرفت‌شناختی می‌تواند ماهیت مفاهیم و قضایای اخلاقی را بر ما آشکار سازد. افزون بر آنکه توجیه و اطلاق قضایای اخلاقی و نیز دفاع منطقی و استدلالی از نظریه اخلاقی درست، بر پایه معرفت‌شناسی اخلاق امکان‌پذیر و قابل اثبات است.

از سویی، شکاکیت و نسبی‌گرایی از جمله چالش‌های مهمی است که انسان در حوزه‌های گوناگون فکری، به‌ویژه در اخلاق با آن روبه‌روست. اگر قضایای اخلاقی را

صادق یا کاذب ندانیم یا هیچ حکم اخلاقی را به طور مطلق و بدون قید و شرط معتبر تلقی نکنیم نمی‌توان به مکتب اخلاقی قابل قبولی دست یافت، بلکه باید به کثرت‌گرایی اخلاقی روی آورد و همه مکتب‌ها را به یک اندازه معتبر و حقیقی دانست؛ هم مکاتبی که مثلاً لذت، سود و قدرت را ملاک ارزش اخلاقی می‌دانند و هم مکاتبی که در برابر آنها قرار دارند.

عقل سلیم، واقع‌نگر و حقیقت‌یاب نه تنها حاضر به پذیرش این امر نیست، بلکه ارزیابی و بررسی مکتب‌های مختلف را برای خود امری ضروری می‌داند و تا به نظام اخلاقی درست و جامع دست نیابد، آرام نمی‌گیرد. بررسی معرفت‌شناختی از قضایای اخلاقی این امکان را فراهم می‌سازد تا اولاً، مفاهیم و قضایای اخلاقی از نظر ارتباط آنها با واقعیت مورد بحث قرار گیرد. ثانیاً، اصولی که پذیرش آنها برای قبول یا ردّ قضایای اخلاقی لازم و در اثبات و انتخاب مکتب اخلاقی درست مؤثر است، به روش عقلی و استدلالی تحلیل و بررسی گردند. ثالثاً، چون فلسفه اخلاق به‌طور عام و معرفت‌شناسی اخلاق به‌طور خاص، مبنای علم اخلاق را تشکیل می‌دهند، مبحث موردنظر نه تنها به لحاظ معرفتی و روانی، باور و اطمینان ما را به ارزش‌های اخلاقی مقبول بیشتر می‌کند، بلکه در عمل نیز موجب پابندی بیشتر به ارزش‌ها و تلاش برای حفظ و گسترش نظام اخلاقی درست می‌شود.

به‌طور خلاصه، معرفت‌شناسی اخلاق، نوعی معرفت‌شناسی است که با نگاهی عقلی و از بیرون به معرفت‌های اخلاقی می‌پردازد و به پرسش‌هایی از این دست پاسخ می‌دهد: منابع معرفت به مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی کدام‌اند؟ آیا می‌توان گزاره‌های اخلاقی را به درستی و صدق متصف ساخت؟ چگونه می‌توان صدق گزاره‌های اخلاقی را اثبات و آنها را توجیه کرد؟ اعتبار معرفتی یا حکم در گزاره‌های اخلاقی مطلق است یا نسبی؟ همچنین، اینکه حسن و قبح افعال، شرعی است یا عقلی؟ گزاره‌های اخلاقی واقع‌نما هستند یا غیرواقع‌نما؟ یقینی‌اند یا

غیریقینی و مشهوری؟ بدیهی‌اند یا نظری؟ تأثیری کاملاً مستقیم در تبیین معرفت‌شناختی قضایای اخلاقی دارد.

اگرچه در دوران کنونی، مباحث فلسفه اخلاق از دغدغه‌های بزرگانی چون علامه طباطبائی، شهید مطهری، آیت‌الله مصباح و برخی دیگر بوده است، پیشینیان از اندیشمندان اسلامی به دلایلی مسائل فلسفه اخلاق و معرفت‌شناسی اخلاق را به‌طور مستقل و مفصل مطرح نکرده‌اند؛ به‌ویژه آنکه در آن زمان، هم معرفت‌شناسی و هم فلسفه اخلاق به‌طور مستقل و به‌عنوان یک علم در کنار دیگر علوم مطرح نبوده است. باین حال، باید اذعان کرد که بعضی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسائل معرفت‌شناختی اخلاق، همچون حسن و قبح شرعی یا عقلی، یقینی یا مشهوری بودن قضایای اخلاقی، و بدیهی یا نظری بودن قضایای اخلاقی در لابه‌لای آثار فلسفی، کلامی، اصولی و اخلاقی اندیشمندان مسلمان مطرح شده است.

نویسنده این اثر، به زعم خود مباحث عمده معرفت‌شناسی اخلاق را از منظر اندیشمندان مسلمان مطرح و بررسی کرده است که عبارت‌اند از: عقلی یا شرعی بودن، یقینی یا مشهوری بودن، بدیهی یا نظری بودن قضایای اخلاقی.

این اثر در هفت فصل و یک ضمیمه تنظیم یافته است. پس از مفهوم‌شناسی و بیان مبادی تصویری در فصل اول و معرفت‌شناسی مفاهیم اخلاقی در فصل دوم، به بررسی منابع معرفت اخلاقی یعنی حسن، عقل و قلب در فصل سوم مبادرت شده است. در ادامه، مباحث اساسی و بنیادین معرفت‌شناسی اخلاق را از سه جهت مترتب بر هم تبیین کرده است: اول آنکه، قضایای اخلاقی عقلی‌اند، نه شرعی. دوم آنکه، یقینی یا عقلانی‌اند، نه عقلایی یا مشهوری صرف و سوم آنکه، بدیهی‌اند، نه نظری. به هرکدام از این سه مبحث، یک فصل اختصاص یافته است. در فصل هفتم و پایانی، اطلاق قضایای اخلاقی مطرح و اثبات گردیده است. در همه این فصل‌ها، پس از تحلیل و بررسی دیدگاه‌های اندیشمندان مسلمان - از قدما تا معاصران - دیدگاه برگزیده همراه با ادله آن مطرح و به اشکال‌های آن پاسخ داده شده است. به

جهت ارتباط تنگاتنگ این مباحث با مسئله حُسن و قبح ذاتی، معانی «ذاتی» در حُسن و قبح ذاتی و نیز رابطه این معانی با یکدیگر، در بخشی با عنوان «ضمیمه» در پایان کتاب ارائه شده است.

گفتنی است کتاب حاضر در اصل رساله دکتری در رشته فلسفه اسلامی با عنوان «بررسی معرفت‌شناختی قضایای اخلاقی در اندیشه اسلامی» بوده است که در سال ۱۳۹۲ در دانشگاه باقرالعلوم ۷ به راهنمایی و مشاوره حجج اسلام والمسلمین آقایان دکتر حسن معلمی، دکتر مجتبی مصباح و دکتر محمود فتحعلی از آن دفاع شده است. پس از سپاس و حمد خدای متعال، بر خود لازم می‌دانم از همه اساتید گرامی و نیز ریاست محترم دانشگاه باقرالعلوم ۷ حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر شمس‌الله مریجی و همه عزیزانی که در مجمع عالی حکمت اسلامی برای چاپ این اثر تلاش کرده‌اند، تشکر و سپاسگزاری نمایم.

وآخر دعوانا ان الحمدلله رب العالمین.

شهر مقدس قم

بهار ۱۳۹۶

مجید ابوالقاسم‌زاده